

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

*Professor Yormat TOJIYEV
tavalludining 80 yilligiga bag‘ishlanadi*

***“Filologik ta‘limni takomillashtirish
muammolari”***

**Respublika ilmiy-amaliy anjumani
MATERIALLARI**

**Toshkent
«MUMTOZ SO‘Z»
2020**

“Filologik ta’limni takomillashtirish muammolari” Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Toshkent, O’zMU, 2020.

Mas’ul muharrir
Filologiya fanlari doktori, professor Hamidulla Boltaboyev

Tahrir hay’ati:
F.f.d., prof. N.Rahmonov, R.Sayfullayeva, f.f.n., dots. M.Abdurahmonova, f.f.d., dots. v.b. N.Alovutdinova, f.f.b.f.d. D.Azimova, o’qit. S.Isroilova

Tashkiliy qo’mita
Prof. A.R.Marahimov – O’zMU rektori, rais
Dots. H.Saburov – O’zMU prorektori, rais o’rinbosari
Dots. K.Mirzaahmedov – O’zMU prorektori, rais o’rinbosari
Dots. I.Jo’raeva – O’zMU Xorijiy filologiya fakulteti dekani, a’zo
Dots. M.Mirsoatova – O’zMU Jurnalistika fakulteti dekani, a’zo
Prof. H.Boltaboev – O’zMU O’zbek filologiyasi kafedrasini mudiri, a’zo
Prof. N.Rahmonov – O’zMU O’zbek filologiyasi kafedrasini professori, a’zo
Prof. M.Qurbonova – O’zMU O’zbek filologiyasi kafedrasini professori, a’zo
Prof. S.Normamatov – TDO’TAU prorektori, a’zo.
Prof. R.Mahmudov – GulDU prorektori, a’zo.
Prof. Z.Xolmanova – TDO’TAU professori, a’zo.

YALPI MAJLIS

(Toshkent sh, O’zMU, Milliy universitet kutubxonasi O’quv zali.
2020 yil 20 oktyabr, soat 10.00)
Moderator: f.f.d., prof. H.Boltaboev H.

Kirish so’zi va tabriklar

1. Mirzo Ulug’bek nomidagi O’zMU rektori, prof. A.R.Marahimovning Kirish so’zi.
2. O’zbekiston Respublikasi Ma’naviyat va ma’rifat markazi rahbari M.Hojimatovv.
3. *Turk Dil Qurumi (Til akademiyasi) raisi Gurer Gulsevin.*
4. O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lim vaziri maslahatchisi O.Jamoliddinova.
5. O’zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Til, adabiyot va folklor instituti direktori, prof. N.Mahmudov.
6. Samarqand Davlat universiteti professori S. Karimov.
7. Farg’ona viloyati Erkin Vohidov nomidagi ijtimoiy fanlarni o’qitishga yo’naltirilgan maktab-internat direktori N.Mannopova.
8. Guliston Davlat universiteti kafedra mudiri, prof. R.Mahmudov.

ISBN 978-9943-5562-1-8

© O’zMU, 2020
© MUMTOZ SO’Z, 2020

to'liq milliy-madaniy xususiyat kasb etgan so'z yoki so'z birikmalari bo'lib, boshqa madaniyatda til birligi sifatida voqelanmaydigan yoki mavjud bo'lmaydigan birliklardir.

Adabiyotlar

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1969.
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М. 1980.
3. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов: пособие для учителя. – М., 1985.
4. Соболев Л.Н. Пособие по переводу с русского языка на французский. – М., 1952.
5. Томахин Г.Д. Теория перевода. – М., 1988.
6. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М., 1968.

O'ZBEK TILI MAXSUS KORPUSLARIDA MADANIYAT KATEGORIYALARI IFODASI

*L. Nigmatova,
BuxDU dotsenti, f.f.n.
I.Kozieva, o'qituvchi*

Korpusning tuzilishi, maqsadi, turg'un yoki o'zgaruvchanligi kabi jihatiga ko'ra bir necha turga bo'linadi. Mutaxassialar ularni turlicha tasniflashadi [10]. Maqsadi, oldiga qo'yilgan vazifasi:

- a) saqlash shakliga ko'ra (ovozli, yozma, aralash);
- b) matn tiliga ko'ra (bir va ko'p tilli) ;
- c) janriy mansubligiga ko'ra (adabiy, dialektal, og'zaki, publisistik, aralash);
- d) korpusga kirish imkoniyatiga ko'ra (erkin, tijorat korpuslari, yopiq);
- e) maqsadiga ko'ra (tadqiqiy, illustrativ) ;
- f) o'zgaruvchanligiga ko'ra (dinamik (monitor), turg'un) ;
- g) qo'shimcha axborotga egaligiga ko'ra teglangan va teglanmagan

kabi shakllari mavjud. [10]. Sh. Hamroeva, V. Zaxarov fikriga tayanib, til korpuslari shu jadvalda ko'rsatilgan :

Korpus turlari tasnifi (1-jadval)

Tasnif belgisi	Korpus turlari
Nutq turiga ko'ra	Og'zaki, yozma, aralash
Matn tiliga ko'ra	Ruscha, inglizcha va h.k
Parallelligiga ko'ra	Bir tilli, ikki tilli, ko'p tilli
Matning ixtisoslashuviga ko'ra	Badiiy, dialektal, suhbat, terminologik, aralash
Janriga ko'ra	Adabiy, folklor, dramatic, publisistik
Kirish usuliga ko'ra	Erkin, pullik, yopiq
Maqsadiga ko'ra	Tadqiqiy, tavsifiy
Izohlanishiga ko'ra	Qo'shimcha izohli, izohsiz
O'zgaruvchalligiga ko'ra	O'zgaruvchan, turg'un
Strukturasiga ko'ra	Markaziy, arxiv, mahalliy
Izoh xususiyatiga ko'ra	Morfologik, sintaktik, semantik
Matn hajmiga ko'ra	To'liq matnli, lavha matnli
Xronologik jihatiga ko'ra	Sinxron, diaxron
Umumiylikiga ko'ra	Umumiy, yakka muallifli

Shuningdek, V.V.Rikov korpus tasnifiga boshqacha yondashadi [7].

I. Tashkil etilish darajasi va qurilishiga ko'ra:

1. Elektron arxiv – elektron tashuvchi qurilmadagi matnlar jamlanmasi; faqat shakli standartlanmagan, bir xil shaklga keltirilmagan.

2. Elektron kutubxona – bir turdagi matnlar keltirilgan; standart shakliga keltirilgan. 3. Matnlar korpusi – standartlangan, bir xil shaklga; matnlar lingvistik voqelikning ma'lum qismining aks ettirishga mo'ljallangan.

4. Subkorpus – ma'lum bir korpusning avtonom qismi.

II. Xronologik belgisiga ko'ra : sinxron, monitor(tilning hozirgi kuzatuvchi), diaxron.

III. Ko'rsatkichning mavjudligiga ko'ra: oddiy, annotasiyalangan.

IV. Tiliga ko'ra : bir, ikki, ko'p tilli.

V. Qo'llash, foydalanish usuliga ko'ra: tadqiqiy, illyustrativ, parallel korpus.

VI. Mavjudlik usuliga ko'ra: dinamik, turg'un.

Agar milliy korpusning imkoniyatining kengligi, ma'lum maqsadga qaratilmaganligi, repryezentativlik xususiyatga egaligini inobatga olsak, uni bemaolol *umumiy korpus* deb baholash mumkin. Ma'lum maqsadni ko'zlab tuzilgan, til materialini tadqiq etishning alohida usullariga xizmat qiladigan korpusni esa *maxsus korpus* deb ataymiz.

Ovozli korpus [2]. Rus tili milliy korpusi tarkibidagi og'zaki nutq korpusi shunday turga kiradi. Bu korpus multimediali, dialektal, badiiy, aktsentologik korpuslar kabi milliy korpus tarkibidan joy olgan. Multimodal korpus [2] muloqot ishtirokchisi videoyozuvini ham o'z ichiga olgan. Mimika, qo'l, ko'z, qosh harakati va h. belgilar asosida razmetkalangan. Korpus o'zaro emotsional strategiya, ixtilof, muloqot odobi, nutqiy to'xtam, boshqa hodisalarni o'rganish vositasi bo'lishi mumkin. Rus tili emotsional korpusi (RES) shunday korpus namunasi. Maxsus matnlar korpusi [2] – balansga keltirilgan korpus, u hajman u qadar katta bo'lmagan, alohida tadqiqiy topshiriqqa xizmat qiluvchi, ma'lum maqsadni ko'zlagan, tuzuvchi rejasiga muvofiq tayyorlangan.

Mualliflik korpusi – ma'lum bir muallif asarlari matni qamrab olinadigan, materiallari turli parametr asosida qidiruv tizimiga bo'ysundirilgan korpus. A.Chyexov korpusi, L.Tolstoy korpusi, Firdavsiy korpusi, Rudakiy korpusi, Hofiz korpusi, U.Shyekspir mualliflik korpusi, A.Qahhor mualliflik korpuslarini shunday korpuslar sirasiga kiritish mumkin. Parallel korpus (Parallel Corpora) – parallel tarjima matnlarining elektron analogi; ko'plab “original matn va ularning bir/bir necha tarjimasini” bloklaridan iborat. Korpusdagi elektron matnlar original matnning o'zi yoki uning bir qismi bo'lishi mumkin.[4].

Rus tili milliy hamda regional variantlari divergenstiyasi jarayoni masalasi rus, shuningdek, xorij tilshunoslari (G.I.Kustova, S.O.Savchuk, A.Mustayoki va boshq.) tomonidan qayta-qayta ko'tarildi.

L.V.Richkova rus tilining ijtimoiy-kommunikativ xususiyatlarini hududiy OAV materiallari lingvistik korpuslari asosida o'rganish masalasini maxsus tadqiq qilar ekan[10], til va madaniyatning o'zaro ta'siri muammosi tarixan o'z tiliga ega bo'lib, bugungi kunda davlat tili boshqa bo'lgan hududlarda o'ziga xos ekanligi uqtiradi. L.A.Vyerbistkayaning fikricha, “madaniyatning tilga ta'siri tabiiy, kutilgan holat, shuningdek, til ham o'z navbatida madaniyatga ta'sir qiladi. Bu xalqlar madaniyatini til va nutq asosida o'rganish imkonini beradi” [1]. Olimning ta'kidlashicha, nostabil til muhiti ijtimoiy, madaniy va siyosiy ta'sirga uchraydi [1]. Ushbu jarayon maxsus korpuslarda yanada aniq ko'rinadi, chunki bunday korpus materiallari hududiy yoki davr jihatdan chegaralangan bo'ladi.

Yu.N.Karaulov rus adabiy tilining eng ko'p tarqalgan sohasi (uslub) sifatida quyidagi 7 guruhni ajratadi:

1) yozma yodgorliklarning o'lik tili;

- 2) og'zaki sheva shakli;
- 3) adabiyot, ish hujjatlari va ommaviy axborot vositalarining yozma tili;
- 4) kundalik muloqot tili va oddiy so'zlashuv;
- 5) ilmiy, texnik va kasbiy til;
- 6) elektron hisoblash tizimlaridagi rus tili;
- 7) xorijdagi rus tili;[3]

Yu.N.Karaulov sanab o'tgan uslublar nisbiy tarzda o'zbyek tilida ham mavjud deyish mumkin. Demak, o'zbek tilidagi maxsus korpuslar, birinchi navbatda, uslubi bilan farqlanadi. Uslubda esa madaniyat kategoriyalari turlicha ifodalanadi.

L.V.Richkovaning maqolasida lingvistik korpusda rus tili variantlarining sostiokulturologik qiyofasini aks ettirish tamoyillari borasida fikr yuritgan[9]. Uning fikricha, bu tipdagi lingvistik korpusda mavzuviy razmetka katta ahamiyatga ega. Natijada, foydalanuvchiga korpusda keltirilgan har bir matnga xos madaniy qiyofa namoyon bo'lgan. Masalan, korpus qidiruv tizimida "matn mavzusi" so'rovida matn mavzulari keltirilgan. Masalan, foydalanuvchi *reklama, badiiy adabiyot, rasmiy-idoraviy, maishiy, ilmiy-ommabop* kabi mavzularni tanlash imkoniga ega.

Bizningcha, korpus qidiruvida shunga o'xshash mavzularning ajratib qo'yilishi birlikning sostiokulturologik xarakterini belgilaydi; natijada, ma'lum davr matnlarida xalqning madaniy qiyofasi: ilf-fanning rivojlanganlik darajasi, badiiy adabiyoti, maishiy muammolari korpusda gavdalaniradi. K.E.Senchakova "К дешифровке пространственных культурных кодов современной языковой личностью" maqolasida semantika va berilgan nutqiy birliklarni tadqiq etish asosida atrof-muhitni tavsiflovchi, zamonaviy lisoniy shaxsiyatni aks ettiruvchi madaniy kodlarni deshifrovka qilish masalalarini tahlil qiladi[12]. R.V.Lopuxina tilni xalqning etnik xususiyatini aks ettiruvchi ko'zgusi sifatida qaraydi[8]. Badiiy adabiyot matnlarini madaniy kodni tashuvchisi hamda lingvomadaniy axborotning aktual manbai deb ataydi. Demak, til korpuslarida birlik sanalgan badiiy matn parchalari ham tabiiy ravishda madaniy kod tashish hamda lingvomadaniy axborotning aktual manbai vazifasini bajaradi. Yu.S.Styepanovning ta'kidlashicha, madaniyat – ma'lum obrazlar kengligi; biz qayerda nima haqida gapirmasak, fikrni qay yo'sinda ifodalamasak, qanday obraz yaratmasak, barcha holatlarda xalqning yoki bashariyatning madaniy qiyofasini gavdalandirgan bo'lamiz[13]. Bundan kelib chiqadiki, til korpusida beriladigan har qanday birlik, qaysi janrga mansubligidan qat'i nazar, xalq, millat, etnik qatlamning madaniy xususiyatlarini ifoda etib turadi.

Adabiyotlar

1. Вербицкая Л.А.: Проблемы современной культуры и образования // Русский язык в центре Европы. № 9. Братислава, 2006. – С. 6-13.
2. Захаров В.П. Корпусная лингвистика в России. CrossLingua'2014 Crimea, Simferopol – Alushta. <http://ruscorpora.ru/sbornik2008/07.pdf>
3. Караулов Ю.Н. О состоянии русского языка современности. – Москва, 1991. – 402 с.
4. Karimov R.A., Mengliev B.R. The Role of the Parallel Corpus in Linguistics, the Importance and the Possibilities of Interpretation / International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT) ISSN: 2249 – 8958, Volume-8, Issue-5S3 July 2019// <https://www.ijeat.org/wp-content/uploads/papers/v8i5S3/E10830785S319.pdf>
5. Кустова Г.И., Савчук С.О. Изучение лексико-семантической и социокультурной специфики русской речи на территории Республики Беларусь (на материале текстов СМИ) // Труды международной конференции «Корпусная лингвистика – 2013». – СПб.: С.-Петербургский гос. университет, 2013. – С. 344-352.
6. Лопухина Р.В. Логико-синтаксическая феноменология русской культуры. – М.: Издательство Российского университета дружбы народов, 2004.

7. Рыков В.В. Корпусная лингвистика. Институт лингвистических исследований РАН, 2008 (электрон ресурс).
8. Рычкова Л.В. Изучение социально-коммуникативных особенностей русского языка на основе использования лингвистических корпусов региональных средств массовой информации (на примере корпуса гродненщины) // Universitas Catholica Rosenbergensis. Studia russico –slovaca. – Ružomberok, 2014. – С.48-58.
9. Рычкова Л.В. Специализированный лингвистический корпус социокультурной специфики регионального варианта русской речи // Писменото наследство и информационните технологии: El manuscript-2014. Материали от V международна научно конференция. Варна, 15-20 септември 2014 г. – София-Ижевск, 2014. – С. 167-170.
10. Рычкова Л.В., Станкевич А.Ю. Многоцелевой лингвистический корпус региональных СМИ // Информационно-коммуникационные технологии в лингвистике, лингводидактике и межкультурной коммуникации. Вып. 6: сб. ст. / М-во образования и науки РФ [и др.]; под ред. А.Л.Назаренко. – М.: Центр Дистанц. Образования: Факультет иностр. яз. и регионоведения МГУ имени М.В.Ломоносова; Изд-во «Университетская книга», 2014. – 498 с. – С. 488-497.
11. Хамройева Ш. О‘zbek tili mualliflik korpusini tuzishning lingvistik asoslari: filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori dissertatsiyasi. – Vuxoro, 2018. – 250 b.
12. Сенчакова К.Э. К дешифровке пространственных культурных кодов современной языковой личностью // Русский язык в Интернете: личность, общество, коммуникация, культура: сборник статей I Международной научно-практической конференции. Москва, РУДН, 8-9 февраля 2017 г. / под общ. ред. А.В.Должиковой, В.В.Барабаша; ред. кол. Г.Н.Трофимова, С.С.Микова, С.А.Дерябина. – Москва : РУДН, 2017. – 544 с. – С. 435-441.
13. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2004. – 825 с.

DAVRIY NASHRLAR RIVOJIDA O‘ZBEK TILINING BEQIYOSLIGI

*N.Xamrayev,
O‘zMU o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tili nashtaraqqiyyoti davomida faoliyat olib borayotgan davriy nashrlarning davlat tili me‘yorlariga qay darajada javob berishi, shuningdek, nashrlar nomi va faoliyati mutanosibliqi masalalari haqida gap boradi.

Kalit so‘zlar: davlat tili, nodavlar nashrlar, gazeta, jurnal, milliy atama, adabiy til me‘yorlari, o‘zlashma so‘zlar.

Annotation: This article discusses the extent to which periodicals operating during the development of the Uzbek language meet the standards of the state language, as well as the relevance of the names and activities of publications.

Keywords: state language, non-state publications, newspapers, magazines, national terms, literary language norms, idioms.

Insoniyat hayotida matbuot doim muhim o‘rin tutib kelgan. Rivojlanish bosqichidan o‘tayotgan har qanday jamiyatda har qanday ijtimoiy-siyosiy harakat matbuotsiz, gazeta va jurnallarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Davriy nashrlar o‘zining har bitta sohaga ta’sir o‘tkaza olish xususiyati bilan ahamiyatli: “Ma'lumki, matbuot ijtimoiy hayotni aks ettirish ko‘rinishlaridan biri, real voqelikni bilish, tadqiq etish hamda unga ta'sir ko'rsatishning muhim vositasidir”. [1.14-б] Ta’sir qilish mobaynida u o‘sha sohaning kamchilik-yutuqlarini, kelajak va o‘tmishini

media-darslar hamda turli didaktik mashqlar juda qo‘l keladi. Bunda texnika vositalaridan video, audiomagnitafon, kompyuterlardan foydalanish yaxshi samara beradi.

Rusiyazon o‘quvchilarga o‘zbek tilini o‘rgatish uchun mo‘ljallangan media darslar quyidagi talablarga javob berishi lozim:

1. O‘quvchilarga kompyuter vositasida taqdim etiluvchi materiallar milliy qadriyatlarimiz, urf - odatlarimiz, axloq-odobimizga mos tushishi, vatanparvarlik hissini tarbiyalashga ko‘maklashishi kerak.

2. Yaratilgan media darslar nutqi rivojlangan hamda nutqi yaxshi rivojlanmagan o‘quvchi uchun ham foydali bo‘lishi kerak.

3. Kompyuter vositalarini tanlashga talabchanlik bilan yondashish kerak. Masalan, videolavhalar, animatsiyalar oddiy matn bilan uyg‘unlikda bo‘lishi, suhandonning talaffuzi barcha talablarga javob berishi, tiniq va ravon, orfoepiya me‘yorlariga to‘liq mos tushishi, rasm va fotosuratlar maqsadga muvofiq va yetarli hajmda bo‘lishi kerak.

4. Nutq qoidalari media darslarda o‘zbek tilida zarur hollarda o‘zbek va rus tillarida taqdim etilishi kerak. Chunki, bir qator o‘quvchilar ona tilida avvalroq o‘rgangan qoidalarga tayanib, yangi taqdim etilayotgan materialni osonroq o‘zlashtirish imkoniga ega bo‘lishlari nutq o‘stirishga ma‘lum darajada ko‘maklashadi.

5. Mavzuga oid nazariy ma‘lumotlar ixcham ko‘rinishda berilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Katta hajmdagi bunday matnni rusiyazon o‘quvchi to‘la anglab etishi mushkul.

6. Til o‘rgatish maqsadida yaratilgan media darslar tarkibida o‘zbekcha - ruscha, ruscha - o‘zbekcha lug‘atlar bo‘lishi shart.

7. Matn ustida ishlash jarayonida o‘quvchilar nutqini o‘stirish maqsadida qator topshiriqlardan foydalanishi: matnni davom ettirish, qisqartirish, kengaytirish, unga reja tuzish va hokazo.

8. Media darslarda nazorat qilish uchun test, mashq va mashqlardan keng foydalanish lozim. Topshiriqlar oddiydan murakkabga tomon tamoyili asosida tuzilishi kerak. Shu bilan birga mustaqil ravishda matn tuzish, berilgan shakl yordamida boshqa hujjat yozish, rasmga qarab kichik hikoya yozish, lug‘atdan foydalanib boshqotirmanini yechish, qo‘shiqni tinglab, matnni to‘ldirish kabi topshiriqlardan foydalanish mumkin.

9. Vazifalarni bajarish tezligi va to‘g‘riligini inobatga olish va o‘quvchni rag‘batlantirish ko‘zda tutilishi kerak. Barakalla! Biroz adashdingiz, yana o‘ylab ko‘ring. Topshiriqni qayta bajaring, mavzuni takrorlashingizga to‘g‘ri keladi kabi yozuv va mos ravishda ovoz yordamida o‘quvchilar bilan muloqot o‘rnatilishi maqsada muvofiqdir.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR VA BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QUVCHILARI UCHUN YARATILGAN LUG‘ATLARDAGI TIL VA MADANIYAT UYG‘UNLIGI MUAMMOSI

*L. Nigmatova,
BuxDU dotsenti, f.f.n.,
S. Sharipov, o‘qituvchi*

Bugungi kunda XXI asr fojialari sifatida tilga olinayotgan terrorizm, giyohvandlik kabi global muammolar, dunyoda yuz berayotgan ashaddiy jinoyatlarning negizida ma‘naviy qashshoqlik, milliy madaniy qadriyatlardan bebahralik, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi tuyg‘ularning yetishmasligi sabab bo‘lmoqda. Bu esa yosh avlodga ona tilini o‘qitish barobarida o‘zbek xalqining avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan milliy-ma‘naviy qadriyatlari, madaniyatiga doir tu-

shunchalarni singdirib borishni taqozo etmoqda. Bir necha ming yillik tarixga ega o'quv lug'atlarini yaratish XXI asrda hamon dolzarb vazifaligicha qolmoqda.

Maktabgacha bo'lgan davr bolaning o'sish, rivojlanish, o'zini namoyon etishga intilish, o'rganish, bilishga ishtiyoqi kuchli bo'lgan davri ekani bilan xarakterlanadi. Shu sababli dunyoning ko'pgina taraqqiy etgan mamlakatlarida shu yoshdagi bolalar nutqini o'stirish, uning insoniy sifatlari va aqliy salohiyatini rivojlantirishga katta e'tibor qaratiladi.

So'nggi yillarda jahon o'quv leksikografiyasi yutuqlari asosida o'zbek tilida ham uzluksiz ta'limning quyi bo'g'inlari, xususan, maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun yangi avlod o'quv lug'atlarining ilk namunalari yaratila boshlandi. Ayni paytda o'zbek tilida ta'limning ushbu bo'g'inlarida tahsil oluvchilar uchun mo'ljallangan lug'atlarning quyidagi asosiy tiplarini uchratish mumkin: a) "Mening birinchi entsiklopediyam" seriyasida yaratilgan o'quv entsiklopedik lug'atlar; b) "Mening eng birinchi lug'atim" seriyasida yaratilgan rasmi, izohli lug'atlar; s) xorijiy tillarni o'rganish maqsadida yaratilgan ikki yoki ko'p tilli tarjima lug'atlari.

Har uch tipga mansub lug'atlar ham ona tili, shuningdek, xorijiy tillarni o'rganish maqsadida yaratilgan lug'atlar bo'lib, ularda til o'rganish orqali milliy madaniyat, ma'naviy qadriyatlarni ham singdirish ko'zlanganini kuzatish mumkin.

Ma'lumki, kichik yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan har qanday nashr, u lug'at bo'ladimi, badiiy asar bo'ladimi, odatda, faqat tushuntirish emas, ko'rsatishni ham maqsad qilib oladi va ko'p hollarda rasmi bo'ladi. Shu bois bolalar uchun mo'ljallangan lug'atlar oldiga ikkita vazifa – ham tushuntirish, ham ko'rsatib izohlash vazifasi qo'yiladi. Ana shu vazifadan kelib chiqib bu yoshdagi bolalar uchun yaratilgan lug'atlarning aksariyati ensiklopedik xarakterga ega bo'ladi.

XX asr oxirlarida rus tilida yaratilgan bolalar ensiklopediyalari ta'sirida o'zbek tilida ham "U kim. Bu nima" nomli ilk bolalar ensiklopediyasi[4] yaratiladi. Mustaqillik yillarida ushbu kitob "Mo'jiza kitob"[3] nomi bilan qayta ishlangan va to'ldirilgan holda "O'zbekiston" nashriyotida chop etiladi. Annotastiyada ta'kidlanganidek, lug'atda barcha materiallar sodda va ommabop tilda ifodalangan bo'lib, mavzu jihatidan turli bo'limlarga ajratilgan. Shunisi e'tiborliki, kitobdagi ma'lumotlar muayyan tizim asosida bolaning dunyoni idrok qilish qobiliyatiga, yosh xususiyatlariga muvofiq tarzda tartiblangan.

Ensiklopedik lug'atlarda asosiy maqsad so'z emas, balki muayyan tilda shu so'zdan anglashilgan tushuncha uchun asos bo'lgan narsa, tarixiy voqea, ijtimoiy, siyosiy, madaniy, tabiiy hodisalar, shaxslar, geografik nomlar haqida umumiy ma'lumot berishdan iborat bo'ladi. Bu esa ensiklopedik lug'atlarning muayyan millat madaniyati, ma'naviyati, e'tiqodi, urf-odatlarini, umuman, millat qiyofasini aks ettirish bilan birga umummadaniy qadriyatlarni ham aks ettirishning muhim vositasi ekanini ko'rsatadi.

O'zbek tilida maktabgacha yoshdagi va boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan va bevosita o'zbek milliy madaniyati, ma'naviyati mushtarakligi ifodasi aks etgan lug'atlarning paydo bo'lishi yaqindan kuzatila boshladi. Miraziz A'zamning 2016 yilda nashr etilgan "Ming bir so'zni bilaman"[2] deb nomlangan rangli-bezakli lug'atini til, madaniyat, ma'naviyat mushtarakligi aks etgan bolalar lug'atining nisbatan mukammal namunasi sifatida ko'rish mumkin.

Lug'atda nafaqat adabiy tilda mavjud bo'lgan so'zlar, balki mahalliy shevalarda qo'llanadigan so'zlar ham izohini topgan bo'lib, misollar keltirishda xalq og'zaki ijodi namunalari o'rinli foydalanilgan:

ADA

Ada shevaga xos so'z bo'lib, ko'p shahar va qishloqlarda, jumladan, Toshkentda ham bolalar dada (ota)sini **ada** deb chaqiradi. Ayollar esa erlarining ismini aytib chaqirmay, hurmat yuzasidan bolalarning tilidan **adasi** deb chaqiradi.

Bola: – Ada, hormang,

Ishga bormang.

Mani ko taring,

“Oh” obering! (Bolalar qo‘shig‘i) (5-6-bet)

Til tufayli millat va elatlarning madaniyati, urf-odatlari saqlanib qoladi. Bolalarga yoshligidan ona tilining leksik sathi, grammatik qurilishi, ilmiy me‘yorlarini o‘qitish barobarida millat madaniyati, urf-odati, rasm-rusumlari, tabiati va boshqa jihatlar o‘rgatib borilar ekan, til va u orqali millatning yashab qolishiga erishiladi.

Bolaning xalqimizning boy ma‘naviy, madaniy, tarixiy merosi, milliy qadriyatlariga sodiq, ma‘naviy-axloqiy barkamol bo‘lib o‘sayotgani uning nutqida aks etadi. Bola ruhiyatida o‘zini qurshab turgan olamning lisoniy manzarasi gavdalana boshlaydi. Tabiat hodisalari, hayvonot, o‘simliklar olami, ijtimoiy hayotdagi turli voqea-hodisalar, ommaviy axborot vositalari tomonidan uzatilayotgan xabarlar, kattalar tomonidan o‘qib berilgan yoki bevosita o‘zi o‘qiyotgan jahon va o‘zbek adabiyoti, xalq og‘zaki ijodi namunalarida izohtalab so‘z va jumalarga duch keladi.[1]

Ma‘lumki, bolaning ilk yoshlaridan jonli tabiat, o‘simlik va hayvonot dunyosi bilan tanishib borishi, atrof-olam haqidagi tasavvur va taassurotlarini tasvirlashida rang nomlarini bilishi muhim rol o‘ynaydi. YU.Tursunovning 5-7 yoshli bolalarga mo‘ljallangan “Rangin olam” o‘quv lug‘ati ranglardan to‘g‘ri foydalanishga, turli narsalar yoki tabiat hodisalarini tasvirlash uchun muvofiq rang tanlash, tabiat go‘zalligidan bahramand bo‘lish, fasllarning o‘zgarishi bilan bog‘liq tabiatning turli rangga kirishi, o‘simliklar dunyosi, mevalarni tasvirlashga o‘rgatishda muhim rol o‘ynaydi. Lug‘atda rang nomlariga izoh berish bilan birga, xalq orasida ular anglatgan ramziy belgilariga ham ishora qilinadi:

Qizil – qon, qulupnay, pomidor rangi. Qizil rang inson hayotidagi eng kuchli hayajonni ifodalaydi. Shuningdek, qizil tartibsizlik, inqilob, mavjud tartib-qoidalariga bo‘ysunmaslik, ularni rad etish alomati hamdir. Bu rang muhabbat ramzi ham hisoblanadi.

POMIDOR

Barglar ostidan boqsam mo‘ralab,

Uzgingiz kelar, tongdan saralab. [5]

Ma‘lumki, garchi xalq tilida rang nomlarining bir qator turlari uchrasa-da, hozirgi o‘zbek tilida ularning aksariyati faol ishlatilmaydi. So‘zlashuvda ranglarni o‘zlashma so‘zlar, xususan, ruscha nom bilan atash an‘anaga aylangan. Mazkur lug‘atda ilk yoshlaridan bolalarning ranglarni tanishi, ularning nomlarini to‘g‘ri qo‘llashga o‘rganishi uchun mahalliy shevalardagi variantlari ham keltirilib, adabiy til manbalaridan misollar ilova qilingan:

O‘quv lug‘atlarining antropostentrik yo‘naltirilganligi madaniy-ma‘naviy barkamol, kommunikativ faol, jismonan va aqlan sog‘lom avlodni tarbiyalash bilan bog‘liq barcha zamonaviy talablarni hisobga olgan holda ularning muqobil lingvodidaktik modellarini ishlab chiqishni shart qilib qo‘ymoqda. Bunday lug‘atlar ustida ishlash maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida:

– ona tilida, qolaversa, xorijiy tillarda muloqot madaniyatini shakllantirish, jamiyatning turli qatlamlariga ijtimoiy moslashish;

– o‘z ustida muntazam ishlash jarayonida jismoniy, ma‘naviy, ruhiy, intellektual va kreativ fikrlashga o‘rgatish;

– umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e‘tiqodli, vatanga sodiq, insonlarga mehr-oqibatli bo‘lish, badiiy va san‘at asarlarini tushunish ko‘nikmalarini shakllantirish;

– milliy-madaniy me‘yorlar, o‘zini tutish, kiyinish madaniyatiga va sog‘lom turmush tarziga amal qilishga o‘rgatish bilan bog‘liq ko‘nikmalarni shakllantirishga olib keladi.

Adabiyotlar

1. Bahridinova B.M. Olam mening nigohimda. Toshkent: Til va adabiyot ta'limi, 2018. 6-son. - B. 31-32.
2. Miraziz A'zam. Ming bir so'zni bilaman: Bolalar uchun rasmi izohli lug'at. - Toshkent: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2016. - 200 b.
3. Mo'jiza kitob: Bolalar uchun universal ensiklopediya. Uch jildlik. (Tuzuvchi N. Nikolaeva) – T.: O'zbekiston, 1998. 1-jild. 686 b.; 2-jild. 607 b.; 3-jild .685 b.
4. U kim. Bu nima. Bolalar ensiklopediyasi. 3 tomli. Toshkent, O'zbek Sovet Ensiklopediyasi Bosh redakstiyasi, 1987.
5. Tursunova Y. Mening birinchi lug'atim. Rangin olam. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun rangli-bezakli o'quv izohli lug'at. Qarshi: Nasaf, 2019. 32 b. – B.14

INTERACTION OF LANGUAGE AND CULTURE AS AN ACTUAL ISSUE OF SOCIOLINGUISTICS

*F. Mamatova,
PhD NUU*

Abstract. This paper deals with one of the issues of sociolinguistics such as interaction of language and culture. Since last decade studies on interrelation of cultural and linguistic phenomena formed a number of multidisciplinary trends in science as linguoculturology, ethno linguistics, cognitive linguistics and sociolinguistics. Problems of sociolinguistic studies have showed that language units, especially culturally marked ones are interpreted variously in the language by native speaker and by non-native speaker who is not thoroughly aware of a culture of a foreign language. Here arises a problem of misunderstanding between speakers that is considered linguistic, cultural and social problem. Approaches to study this issue, researches, and opinions of scientists are provided in this article. Majority of ideas and opinions claim that studying language and culture in the level of sociolinguistics reveals not only problems but also their solution

Keywords. Sociolinguistics, culture, language, interaction of language and culture, ethnic, multidisciplinary, language and society.

Language is considered to be an attribute of a social life and has an important value for the sphere of cognition, education, upbringing and human communication. The issue of interaction of language and culture has resulted in the emergence of new branches of science that are based on the principle of multi-disciplinarity.

According to A. Maye is a founder of a number of sociolinguistic theories that a language exists independently and possesses individual character. He defines linguistics as a social science. He alleges that sociality of a language defines linguistic changes and only those newly introductions are fixed in the language, in general, might be learned by society. Maye puts forward the problem of multidisciplinary connections of sociology and linguistics. Previously, in Eastern-European countries and in the USA the main issue was Bloomfield theory which considered that linguistics deals only with an ideal speaker and listener. However, a number of scientist proved that a languages autonomous and referred to other social sciences as sociology, ethnography, anthropology.

Studies of P. Lafarga, G. Tard are of great importance in the development of sociolinguistics, but did not obtain a proper consideration. G. Tard defines the language as

MUNDARIJA

PROFESSOR YORMAT TOJIYEV – OLIM, PEDAGOG VA MURABBIY

<i>H.Boltaboyev.</i> O‘zbek filologiyasining takomillashuvi jarayonida universitet tilshunosligining o‘rni.....	3
<i>Yo.Tojiyev.</i> Ayyub g‘ulomov – grammatika bilimdoni.....	6
<i>R.Sayfullayeva.</i> Ustoz hayoti — olam.....	8
<i>Z.Xolmanova.</i> Ustoz ibrati.....	11
<i>R.Mahmudov.</i> Rapqonlik tilshunos olim.....	13
<i>J.Abdullayev.</i> Yormat Tojiyev va o‘zbek tilida morfemaning mohiyati, maqomi masalasi.....	15
<i>H.Hamroyeva, T.Butunboyeva.</i> Professor Yormat Tojiyevning ilmiy maktabi.....	18

NAZARIY VA AMALIY TILSHUNOSLIK MASALALARI

<i>N.Rahmonov.</i> Til “men” va olam birlashadigan muhitdir.....	21
<i>Timur Kocaog‘lu (Temur Xo‘ja o‘gli).</i> Turkologiyada e‘tibordan chetda qolgan Abdurauf Fitratning “Qutadg‘u bilig” matni nashri (1928).....	27
<i>M.,Qurbonova.</i> O‘zbek tilining xalqaro miqyosda mavqeyini oshirish muammolari.....	33
<i>M.Eskееva, У.Мусабекова.</i> Древние топонимы тюркских языков.....	35
<i>Oynur O‘z O‘zjon.</i> O‘zbek tilining turkiyada targ‘iboti.....	40
<i>A.Berdialiev.</i> O‘zbek tili affiks morfemalarining paydo bo‘lish yo‘llari haqida.....	43
<i>S.Nurmatov.</i> Sonlarning rivojlanishiga doir ba‘zi nazariy qarashlar xususida (hind-oriy tillariga oid sonlar misolida).....	46
<i>M.Ahmedova.</i> O‘zbek terminologiyasi masalalari.....	48
<i>B.Mengliyev, Sh.Xamroyeva.</i> Morfoanalizator tuzishda axborot bazasi va tahlil dasturlarining amaliy ahamiyati.....	50
<i>O‘Islamov.</i> Til – millatning borligi va birligining bosh belgisi.....	52
<i>M.Abdurahmanova.</i> Korpus lingvistikasining shakllanish taraqqiyoti.....	55
<i>A.Uralov.</i> Morfemaning lisoniy o‘rni.....	57
<i>I.Ermatov.</i> Onomasiologik terminologiyada giperonim-giponimik munosabatlar.....	58
<i>F.Abdujabbarova.</i> “Cheksiz” so‘zining chegarasi bormi?.....	61
<i>B.Suyunov.</i> O‘zbek tilida terminlar pragmatikasi va uni takomillashtirish masalasi.....	63
<i>H.Бекмухамедова.</i> Рекламный текст – как явление социокультурного характера...65	
<i>X.Sagdullaeva.</i> Подготовка специалистов в неязыковом вузе посредством чтения профессионально-ориентированных текстов на русском языке (РКИ).....	67
<i>S.Xolmirzaeva.</i> Til bor ekan – millat bor.....	69
<i>X.Бабарахимова.</i> Старославянизмы, встречающиеся в историко-лингвистическом источнике XVII века «Вести-курранты».....	70
<i>Z.Tohirov.</i> Davlat va davlat tili ajralmasdir.....	72
<i>A.Ahrorov.</i> Nutqiy akt voqeylanishida maqollarning tutgan o‘rni masalasi.....	74
<i>З. Р. Джураева.</i> Культурные концепты в узбекской языковой картине мира.....	76
<i>S.Israilova.</i> Badiiy matnda rang bildiruvchi leksemalar pragmatikasi.....	79
<i>A.Rahmanova, M. Akramjonova.</i> Korpus lingvistikasi: mazmuni va mohiyati.....	82
<i>Sh.Atamuradov.</i> Kommunikativ to‘siq lingvopragmatik muammo sifatida.....	84
<i>Z.Kasimova.</i> “Realiya” tushunchasi va uning tilshunoslikda o‘rganilishi.....	86
<i>L.Nigmatova, I.Kozieva.</i> O‘zbek tili maxsus korpuslarida madaniyat kategoriyalari ifodasi.....	89
<i>N.Xamrayev.</i> Davriy nashrlar rivojida o‘zbek tilining beqiyosligi.....	92
<i>L.Abdulkasimova.</i> Arab va o‘zbek tillaridagi jinoyat huquqiga oid terminlarning solishtirma-qiyosiy tahlili.....	95

<i>Sh.Xudayqulova.</i> Aksiologik leksikaning umummilliy xarakteri.....	98
<i>U. Burieva.</i> Incomplete statements in the actual division of the text.....	101
<i>D.Nasriyeva.</i> Areal lingvistika, lingvistik geografiya va dialektologiya.....	103
<i>D.Fattaxova, N. Sayfullayev.</i> Terminlar – tilimizning boyligi.....	105
<i>N.Rasulova.</i> O‘zbek tilidagi gastronomiyaga oid barqaror birikmalar.....	107
<i>N.Xaitbayeva.</i> Ontogenezda yozma nutqning shakllanishi va rivojlanishi.....	109
<i>D.Ro‘zimatova.</i> Tibbiy terminlarni qo‘llashda shifokor nutq madaniyat.....	111
<i>M.Abdurahmanova, U.Buxorova.</i> Til va nutq.....	113
<i>S.Israilova.</i> Sifat so‘z turkumining o‘rganilishi.....	115
<i>N.Qidirboyeva.</i> Badiiy matnda rang bildiruvchi leksemalarga xos konnotativ ma’nolar.....	117
<i>D.Amirova.</i> Ona tili – millat ruhi.....	119
<i>M.Ahmedova.</i> O‘zbek terminologiyasi masalalari.....	122
<i>N.Kudratxodjayeva.</i> O‘zbek tilining rivojlanishida terminlarning o‘rni.....	123
<i>O.Usmonova, Z.Usmonova.</i> Alisher Navoiy asarlarida til va nutq masalalari.....	125
<i>F.Topildiyeva.</i> Davlat tili va o‘zbek huquqiy atamashunosligi tizimini o‘rganishning ahamiyati.....	127
<i>M.Shamsiyeva.</i> Bola nutqi rivojlanishining zamonaviy nazariyalari.....	129

O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTINI O‘QITISH METODIKASI

<i>N.Alavutdinova.</i> O‘zbek tilshunosligining shakllanish va taraqqiyotini davrlashtirishni o‘qitishga oid metodik qarashlar.....	131
<i>G.S.Keldiyorova.</i> O‘zbek tili darslarida zid ma’noli so‘zlarning o‘qitilishi.....	132
<i>Д.Фаттахова, Ф.Топилдиева.</i> О методике обучения средствам речевой выразительности узбекского языка.....	135
<i>A.Ubaydullaev.</i> “Matnshunoslik” fanidan mustaqil ishlarni tashkil etish.....	137
<i>N.Inogamova.</i> O‘zbek tilini o‘qitish metodikasida innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning samarasi xususida.....	140
<i>N.Egamberdiyeva.</i> Ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati.....	143
<i>G.Muxamedjanova, N.Musulmanova.</i> O‘zbek tilini o‘qitishda aktlaridan foydalanish imkoniyatlari.....	145
<i>I.Nigmatova, S.Sharipov.</i> Maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun yaratilgan lug‘atlarda til va madaniyat uyg‘unligi muammosi.....	146
<i>F.Mamatova.</i> Interaction of language and culture as an actual issue of sociolinguistics.....	149
<i>Sh.Abdullayeva, S.Nazarova.</i> Ona tili darslarida yozma savodxonlikni oshirishda “orfografik estafeta” metodidan foydalanish usullari.....	150
<i>Sh.Toshmirzayeva, S.Majidova.</i> Qachongacha “aylanib o‘tamiz” (til ta’limidagi savodxonlik muammolari).....	153
<i>R.Mahmudov.</i> O‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchilarini tayyorlash muammolari.....	155
<i>Ж.Темирова.</i> Проблемы современного состояния детской игросферы.....	157
<i>F.Abdujabbarova.</i> Shavkat Rahmonning “Sulaymon tog‘i etagida o‘ylaganlarim” she’rini o‘rganish usullari.....	158
<i>Sh.Egamova, O.Danabekov.</i> Eski o‘zbek yozuvi darslarida interfaol metodlardan foydalanish usullari.....	162